

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Dersim Sorunu*

Yakup KAYA

Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Ün. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fak.
ykaya@konya.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın temel amacı Osmanlı Devleti'nde Dersim'deki yönetim geleneğini XVI. ve XVII. yüzyıllardan başlayarak Tanzimat Dönemi ve Meşrutiyet dönemi eksenli tespit ettikten sonra Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde bölgenin siyasi ve idari yapısını incelemek, bu çerçevede Cumhuriyet Türkiye'sine devredilen politik ve idari mirası ortaya koymak ve bölgede meydana gelen isyan hareketleri ile hükümetlerin bu eylemlere karşı aldığı önlemleri değerlendirmektir. Bu gerçekleştirilirken başta arşiv belgeleri olmak üzere, TBMM Zabıt Cerideleri'nden, resmi yayımlar ve raporlardan, döneme ait birincil kaynaklardan, önemli hatıralardan ve çeşitli telif ve tetkik eserlerden faydalanılmıştır. Araştırmada Osmanlı Devleti'nde bölgeye yönelik düzenlenen on bir askeri hareket ile bunların sebepleri ve sonuçları tahlil edilmiştir. Daha sonra ise Milli Mücadele döneminde baş gösteren Kürtçülük faaliyetleri bağlamında Dersim bölgesinde bu siyasi ideoloji etrafındaki hareketler ve Dersim aşiret reisleri ile Milli Hükümet'in ilişkileri değerlendirilmiş ve 1921 Koçgiri Ayaklanması'nın sebep-sonuç analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dersim, Aşiret Reisleri, Milli Mücadele, Kürtçülük, Koçgiri Ayaklanması

The Issue of Dersim in the Transition Process From the Ottoman State to the Republic of Turkey

Abstract

This study first of all aims at investigating the administrative structure of Dersim in the Ottoman Empire since the 16th and 17th centuries within the frame of Tanzimat and Constitutionalism, and analyzing the political and the administrative structure of respective region during the Turkish War of Independence and Truce Period, and clarifying the political and administrative legacy that was inherited by Turkish Republic and evaluating the insurgencies against the state and the reaction of state against the rebels. The paper uses archive sources primarily followed by other materials such as Grand National Assembly's Minutes Registers, official publications, and reports, primary sources dated to given period, leading memories and significant pamphlets and surveys. The eleven campaigns that targeted the region by the Ottoman Empire and its reasons and outcomes are also scrutinized. Moreover, the developments in regard to Kurdish nationalism around Dersim which emerged during the Turkish War of Independence and relations of tribal leaders with the National Government are evaluated and an in-depth analysis of Koçgiri rebellion in 1921 is demonstrated.

Keywords: Dersim, Tribal leaders, Turkish War of Independence, Kurdish Nationalism, Koçgiri Rebellion

* Bu makale 2012 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan 'Bir Devlet ve Siyaset Adamı Şükrü Kaya' başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

"Doğu Anadolu Bölgesi Yukarı Fırat bölümünde yer alan eski adıyla Dersim (Tunceli), doğusunda Bingöl, batısında Malatya, kuzeyinde Erzincan, kuzeydoğusunda Erzurum, güneyinde Elazığ illeri arasında kalan, 7774 km²'lik alana sahip küçük bir il görünümündedir¹."

Diğer bir tarife göre ise Tunceli vilayeti Peri, Murat ve Karasu ırmaklarıyla çevrili vaziyette bulunmaktadır. Tunceli'nin doğusunda Bingöl, kuzeyinde Erzincan, batısında Malatya ve güneyinde ise Elazığ illeri yer almaktadır².

Doğu Anadolu'nun İç Anadolu ile birleştiği bölgede bulunan Tunceli oldukça arızalı sınırlarla çevrilidir. Tunceli'nin kuzeyinde Munzur Dağları ve kısmen Karasu Nehri, doğusunda Peri-Büyüksu, güneyinde Muratsuyu, batısında Karasu bulunmaktadır. Bölgenin en eski yerleşim yerleri Çemişgezek, Mazgirt, Pertek ve Hozat olup tarihte bu bölge 'Dersim' olarak adlandırılmıştır³.

XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti akılcı ve pratik bir çözümle, Şii Safevi tehlikesine karşı Doğu Anadolu'daki Kürt aşiret reislerini, devletin Sünni karakterinden istifade ederek etkin bir biçimde değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti, Şii Safevi Devleti'nin Doğu Anadolu'da etkisini hissettirdiği XVII. Yüzyıl ortalarına kadar, bölgedeki Sünni aşiret reislerine dayanmıştır. Devlet bu politikasında, büyük ölçüde başarılı olmuştur. Tanzimat'tan önce devletin eyaletler üzerindeki otoritesi zayıflamış, taşrada ayan ve eşraf gibi çeşitli güç odakları ortaya çıkmıştır. Tanzimat'la birlikte eyaletlerde merkezi otorite yeniden sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu sefer de daha önceki asırlarda var olmayan etnik milliyetçi eğilimler ve bunları besleyen emperyalist güçler ortaya çıkmıştır⁴.

Tanzimat'tan önce Dersim'in idaresinde ise bütün doğu illerinde olduğu gibi derebeylik usulü bir yönetim anlayışı hüküm sürmüştür. Bu vetirede hükûmet kuvvetleri aşiret reislerinin, ağaların seyitlerin ve bir nevi feodal beylerin ellerinde bulunmuştur⁵.

Tanzimat'tan Milli Mücadele Dönemine Kadar Dersim'in Yönetimi

Tanzimat'la birlikte Dersim'de Şah Hüseyin isimli bir bey hüküm sürmüş ve devlet de diğer Kürt bölgelerinden farklı olarak, Dersim'de bir idare-i maslahat politikası uygulamıştır. Bu durum Dersim'in diğer Kürt aşiretlerinden ayrık duran, Zaza-Alevi dinsel ve kültürel kimliğiyle açıklanabilir. Osmanlı Devleti Sultan III. Selim zamanında Nizam-ı Cedit ordusuna asker toplamak için harekete geçtiğinde, Dersim bölgesiyle de

¹ Suat Akgül, *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler*, (İstanbul: 1992, Boğaziçi Yayınları), s. 9.

² Hallı, s. 365.

³ Akgül, s. 8.

⁴ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu Politikası", *Ziya Gökalp*, S. 69, C. 12, 4/6, 1993, s. 41-42.

⁵ Hakkı Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, (İstanbul: 1939), s. 121.

itobiad

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"

Cilt: 5, Sayı: 8
Volume: 5, Issue: 8
2016

temas kurulmak istenmiştir. Osmanlı Devleti Dersim'deki reisleri devlete bağımlı kılmak ve Dersim'i otorite altına almak için, aynı dönemde reislere hediye, nişan ve rütbe vermiştir. Bu doğrultuda 19. yüzyılın ikinci yarısında İsmail Hakkı Paşa ile Erzurum Müşiri Samih Paşa, Dersimli aşiret reislerini Erzurum'a davet etmişse de bu girişim sonuçsuz kalmıştır. 1863 yılına kadar Dersim yönetimine hâkim olan Hüseyin Bey bu yöredeki asayişsizliğin sorumlusu olarak hükûmet kuvvetlerince tutuklanmış ve Vidin'e sürülmüştür. Hüseyin Bey'in ölümünden sonra yerine geçen Ali Bey, babasının zıddına hükûmet kuvvetleriyle anlaşmış ve bölgede hükûmetle işbirliği içerisinde bulunmuştur. Hükûmet de kendisini Dersim Genel Müdürü sıfatıyla ödüllendirmiş ve Ali Bey Erzincan'da ikamet etmeye başlamıştır. Dersimliler başlarında her zaman feodal bir aşiret beyi görmeye alışık olduklarından, bir süre sonra Ali Bey'in Dersim üzerindeki nüfuzu azalmış ve onun yerine, yöre halkı Hozat civarında iyi tanınan Süleyman isimli yeni bir beye tabi olmuşlardır. Süleyman Bey bu zaman diliminde Dersim ve havalisinde 5000 silahlı askerle büyük bir güce ulaşmıştı. Dersimliler bir yandan bu yeni beye tabi olurken, Ali Bey'in ailesiyle de bağları tam koparmamışlar ve onun ailesinin idaresine de inkıyat etmişlerdir. Ali Bey'in torunlarından oldukça zeki ve kurnaz bir tabiata sahip olan Hüseyin Bey, Dersim'de aşiretler arası dengeleri de gözeterek geleceği tehlikeli gördüğünden, hükûmete meyletmiş ve kendisi hükûmet tarafından Pülümür Kaymakamı olarak atanmıştır⁶.

1875 yılına kadar Dersim'de aşiret reisleri arasındaki nüfuz kavgaları bütün hızıyla devam etmiş ve eş zamanlı olarak da aşiretler etrafa büyük saldırılar düzenlemişlerdir. Hükûmet bu durum karşısında bir askeri harekât planlamış ve Ahmet Muhtar Paşa bahsi geçen bu askeri hareketin sevk ve idaresinden sorumlu tutulmuştur. İsmail Hakkı ve Samih Paşalar gibi Ahmet Muhtar Paşa da Dersim ileri gelenleriyle bir görüşme yapmak üzere onları Erzurum'a davet etmiş; ancak istenilen neticeye ulaşamamıştır. Gerçi toplantıya katılan Dersim aşiret reislerinden Hüseyin Bey, ikinci Erzurum toplantısında ihtiyatkâr davranmasına rağmen, aile nüfuzunun hükûmetin istekleri karşısındaki tavrını kıramamıştır. Bu toplantılar neticesinde, akideleri gereği Zaza Alevi geleneği temsil eden, Erzurum toplantısına iştirak etmeyen ve Türk Hükûmetine düşmanlığı ile tebarüz eden Hozat civarının hâkim i Mansur Ağa, Dersim'in liderliğini üstlenmiştir. Dersimli kaymakamlar her ne kadar hükûmet adına iş yapsalar da hükûmete asker

⁶ Tanzimat sürecinden itibaren Osmanlı Devleti otoritesine karşı sorun olamaya devam eden ve birçok aşiretin güçler dengesiyle idare olunan Dersim'in idare tarihi için bkz. *Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu*, III. Baskı, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000), s. 107-108. Bu eser 1931 yılında Jandarma Umum Kumandanlığı III. Şube, I. Kısım tarafından 55058 Sayı ile Gizli ve Zata Mahsus ibaresi belirtilerek sadece 100 adet basılmış ve Dâhiliye Vekâleti aracılığıyla hükûmete bir brifing olarak sunulmuştur. Bu eser Osmanlı'nın son zamanlarından Cumhuriyet dönemine devreden Dersim sorununu olayların gelişimi, ayrıntılı aşamaları, Dersim'in tarihi, coğrafi, sosyo-kültürel, dini ve ekonomik özellikleri, aşiretlerin yapısı, bölgenin asayişsizlik durumu ve yörede meydana gelen isyanların tüm istatistiği ve analizi ile bölgenin ıslahı için hazırlanan raporlar çerçevesinde hazırlanmıştır. Dâhiliye Vekâleti bölgeyle ilgili Umumi Müfettişliklerden, valiliklerden, jandarma kumandanlıklarından istifade ederek böyle bir çalışmanın hazırlanmasını istemiş ve bu eserle Dersim'in ıslahı, medeniyete açılması ve otorite altına alınması meyanında gerçekleştirilecek yapısal reformlara zemin hazırlanmıştır.

temini ve vergi vermek hususundaki görevlerini tam olarak yerine getirmemişlerdir. Örneğin Dersim merkezinde 5000 kişilik küçük çapta bir birliği ve beş ayrı kaleye hâkim olan ve Türklere düşmanlığıyla tanınan Şeyh Süleyman muhitine, hükûmet kuvvetleri hiçbir zaman yanaşamamıştır⁷.

1877 yılına gelindiğinde Osmanlı Rus ilişkileri bozulmuş ve iki devlet arasında bir savaş tehlikesi belirmiştir. Bu ortamda Dersim ileri gelenleri, Erzurum'daki Rus Konsolosu'na olası bir Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Rus askerleriyle birleşerek Osmanlı kuvvetlerine karşı mücadele etme kararını aldıklarını bildirmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı olanca hızıyla devam ederken, Dersim civarındaki Osmanlı kuvvetleri Erzurum'a taşınmak zorunda kalmış ve bu esnada durumdan yararlanan civardaki Dersim aşiretleri merkezlere hücum ederek kışlaları tahrip ve talan etmişler⁸, hatta Ermenilere dahi saldırmışlardır. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önceki günlerde Kafkas Rus Genelkurmayı'nın Dersim hakkındaki etüdünde şu çarpıcı bilgilere yer verilmiştir:

*"Harp vukuunda Türkler, Dersim ve Kazuğan Kızılbaşlarından yardım görmezler, bunların, harbin daha ilk günlerinde Ruslar hesabına çalışacakları da şüphelidir. Galibiyet sağlandıktan ve özellikle Erzurum işgal edildikten sonra Dersimlilerin Ruslar hesabına harekete geçmesi sağlanır. Bunun için de Dersimlilerin asırlık içişlerine karışmamak ve kendilerini kendi itiyatlarına terk etmek gerekir. Küçük Asya Harbini, Erzurum-Sivas-İstanbul istikametinde inkişaf ettirirsek Dersim ve Kozuğan Kürtlerinin yardımını ümit edebiliriz. Bu suretle sağlanacak 15.000 kadar milis, Rus düşmanı Müslümanların ortasından geçecek ordu ulaştırma hatlarının güvenliğini sağlar. Bu bakımdan Kızılbaşlığın faydası çoktur..."*⁹

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sırasında Dersim'de umumi ve büyük bir isyan olmasa da bölgedeki Türklere ve çeşitli merkezlere saldırılar devam etmiş ve Dersim civarındaki tebaa bundan tedirgin olmuştur. 1892'de Koç ve Şam Uşağı aşiretlerinin yaptıkları bazı tecavüzler de hükûmet kuvvetlerinin tedip hareketi ile neticelenmiş ve büyük ölçüde bertaraf edilmiştir. Bu çatışmada bir albay, bir doktor ve toplamda 50 kadar asker zayıtı verildiği ifade edilmiştir. 1893-1905 yılları arasında da Dersim'de zaman zaman karışıklıklar olmuş ve hükûmet zor duruma düşürülmüştür. Bu sorunlara bir hal çaresi olarak hükûmet bir tedip ve ıslahat hareketi düşünmüşse de sonuçta 'idare-i maslahat' fikri ağır basmış ve Dersimli eşkıyalar bu durumdan da yararlanarak soygunculuk hareketlerine hız vermişlerdir.

⁷ *Dersim-Jandarmanın Umum Kumandanlığı'nın Raporu*, s. 109-110 ve aynı bilgiler için bkz. Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1972), s. 371.

⁸ Özellikle Hozat ve Mazgirt'teki birlikler cepheye alınınca Dersim aşiretleri kışlaları adeta talan etmişler ve kasabaları yağmalamışlardır. Bu bilgi için bkz. Muhammet Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, (Halep: 1954), s. 80. M. Nuri Dersimi uzunca bir dönem baytarlık yaptıktan sonra Dersim bölgesindeki Kürtçü-Alevi kimliğin örgütlenmesinde önemli roller üstlenmiştir. Milli Mücadele döneminde ve özellikle Cumhuriyet devrinde Seyit Rıza'nın ideoloğunu da yapmış olan Baytar Nuri 1926'da Halep'e iltica etmiş ve Dersim'deki gelişmeleri dışarıdan takip ederek yönlendirmeye gayret etmiştir.

⁹ *Dersim-Jandarmanın Genel Kumandalığı'nın Raporu*, s. 110-111. Ayrıca bkz. Hallı, s. 372.

1907'de iyice çığırından çıkan soygunculuk hadiselerinin ortadan kaldırılması için hükûmet ciddi bir hareket başlatmış; özellikle Koçuşığı, Şamuşığı ve Resik aşiretleri tedip edilmeye çalışılmıştır¹⁰. Bu harekatta Elazığ'da bulunan Redif Tugay Komutanı Neşet Paşa vazifelendirilmiş, iki topla desteklenen ve dört taburla yürütülen harekattan istenilen sonuç alınamamıştır. 1908'de Koç ve Şam Uşakları ile Resik Aşiretleri hükûmetin kendilerine yönelik düzenlediği 1907 hareketının intikamını almak üzere Dersim aşiretlerinin ittifakını sağlayarak, tekrar civar illerle ve çeşitli merkezlere yönelik eşkıyalığa, soygunculuğa ve çapulculuğa tevessül etmişlerdir. Hükûmet bunun üzerine 1908 yılında yeniden ve daha şümüllü bir tedip hareketi başlatmıştır. Merkezden gönderilen kuvvetlerle bu hareket takviye edilmeye çalışılmıştır. 1908 Tedip Harekatı Neşet Paşa komutasında sevk ve idare edilmiş¹¹ ve bu hareket esnasında bir dağ bataryası, bir Hamidiye Süvari Alayı, yedi Redif, sekiz Nizamiye Taburu kullanılmıştır. Bu hareket sonucunda 13 günde 17 aşiret halkı tedip ve dehaletle mecbur edilmiş, birçok aşiret reisi de tevkif edilmiştir. 28 Temmuz 1908'de Harbiye Nezareti, 4. Ordu Müşiri'ne verdiği talimatta, Meşrutiyet'in ilanı gerekçesiyle Dersim'de kan dökülmesinin caiz olmayacağını ve aşiretlerle anlaşmak suretiyle harekate son verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Esasen 1908 Tedip Harekatı çok iyi yönetilememiş, sonuçta Dersim reislerinin bir kısmı affedilmiş ve diğer kısmı da bazı cezalara çarptırılmıştır. Ancak Dersimliler çapulculuk faaliyetlerinden vaz geçmemişlerdir. Ayrıca 1908'deki bu hareket esnasında hükûmet kuvvetleri, bölgenin asayışı için büyük bir ehemmiyeti olan Dersim'deki silahların toplanması işine pek önem vermemiştir¹². 1908 Dersim Tedip Hareketi istenilen neticeyi vermediği gibi, bölgedeki aşiretlerin eline önemli ölçüde silah, mühimmat ve erzak geçmesine de sebebiyet vermiştir¹³.

4. Ordu Kumandanlığı'nın 6 Ağustos tarihli raporunda, bu hareketle ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Bu raporda asilerin Kandil ve Dojik Baba Dağlarında perişan edildiği ve bunların topluluklar halinde hükûmet kuvvetlerine sığındığı belirtilmektedir. Bu raporda ayrıca Kalan, Kulp, Keçel Uşağı ve Bal Uşağı aşiretlerinin de dehalet ettikleri belirtilmektedir. Neşet Paşa'nın yerine hükûmetin emriyle memur edilen Ferik Ali Paşa Ovacık dahilindeki Arslan ve Maksut Uşakları aşiretlerinin tedibi için, 27 Ağustos'ta yeniden hareket yapılmış ve bu asi aşiretlere ciddi ölçüde darbe vurulmuştur. Hükûmetin talebi üzerine, 4. Ordu tarafından Dersim tedibi hakkında verilen raporda şu çarpıcı gerçeklere de işaret edilmektedir:

1- Dersim'deki icraat birkaç köy ve ekinleri yakmaktan ibaret kalmıştır

2- Kuvve-i tedibiye elbisesiz, teçhizatsız ve erzaksız kalmıştır

¹⁰ Akgül, a.g.e, s. 22.

¹¹ Bu harekât esnasında Neşet Paşa'ya destek kuvveti olarak Dersim'in kuzeyinden Atf Paşa görevlendirilir. Elazığ'dan bir takım kuvvetler de Batı Dersim'e ve Doğu Dersim'de de sadece Keçelan aşireti üzerine tedip yapılır. Bu bilgi için bkz. Dersimi, s. 83.

¹² Hallı, s. 372. 1907 ve 1908 Dersim Tedip Harekatı'nın ayrıntılı aşamalarını incelemek için bkz. *Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu*, s. 118-134.

¹³ M. Nuri Dersimi'ye göre, bu harekât esnasında Dersimli asi aşiretlerin eline 'yirmi bin mavzer, on iki top, üç yüz katır, beş yüz at, külliyetli askeri malzeme ve cephane' geçtiğini belirtmektedir. Bkz. Dersimi, s. 24.

3- Haydaranlılar dehalet etmediği gibi diğerlerinin dehaletleri de meşküktür

4- İslahat ile tedibat birlikte yapılmadığından Dersim tedibati netice-i katiyeye raptedilmemiştir¹⁴.

1909'da hükümet, Haydaranlıların tedibi için bir hareket düzenlemiş ve bu aşiretin dehaleti sağlanmıştır. Bu gelişmeden sonra, Dersim'de kısa bir süre sükunet görülmüştür. Hükümet 23 Temmuz 1908'den itibaren suç işleyen Dersimlilerin affını dahi düşünmüştür. Bu ılımlı hava ekseninde Dersimlilerin, Balkan Savaşları öncesine kadar asayiş ihlal edecek davranış içerisinde olmadıkları görülmüştür. Ancak Dersim'deki çapulculuk ve soygunculuk hareketlerine, yer yer bu dönemde de rastlanılmıştır. 1911'de Pülümür bölgesinde şekavet olayları baş göstermiş ve Haydaranlı aşireti eski huylarını yeniden icraya başlayarak bu eylemlere katılmaya başlamışlardır. Hükümet, bölgede yeniden bir harekât başlatmış ve bu tedip harekâtı sırasında Keçel, Haydaran, Bal, Aşkirik, Lolanlı ve Abbasuşağı üzerine gidilmiş ve bu tedip süreci ismi geçen aşiretlerin dehaletleriyle sonlandırılmıştır. Ancak hükümet bu harekât sonrasında da köklü bir önlem alma ve ıslahat yapma girişiminde bulunmamıştır. 1912'de Balkan Harbi'nin yaşandığı dönemde Dersimlilerin Erzincan, Tercan, Bayburt, Kuruçay, Refahiye ve Çemişgezek taraflarına saldırdıkları ve şekavet hadiseleri çıkardıkları görülmüştür. 1914'te Kırgan aşireti üzerine de bir askeri harekât yapılmıştır¹⁵.

Birinci Dünya Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği günlerde, 1916 yılında Ferhat Uşağı'nın hükümet nüfuzunu sarsmaya yönelik eylemi derhal bastırılmıştır. 1916'da bu olayı müteakiben Doğu Dersim'de Kureyşan aşireti reisi Ali Ağa, Doğu Dersim aşiretleri arasındaki birliği sağlayarak Nazimiye'yi işgal etmiş, Elazığ'a doğru yönelerek tehdit alanını genişletmiş ve Mazgirt, Pertek ve Çarsancak havalisinde nüfuz kurmuştur. Diğer yandan Hozat merkezindeki aşiretler de Hozat Mutasarrıflığına yönelik tehditlerini artırmışlardır. Eş zamanlı olarak Ruslar da Doğu Anadolu'da Bitlis, Muş, Mamahatun, Hınıs ve Rize'yi işgal ederek Dersim'e yaklaşmış ve fakat Kürtlerle Ruslar arasında cereyan eden bazı hadiseler¹⁶ dolayısıyla, ilk

¹⁴ Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 129-130.

¹⁵ Hallı, s. 373. 1909 Tedip Harekatının tafsilatı için bkz. Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, s. 134-139.

¹⁶ I. Dünya Harbi sırasında Ruslar Doğu Anadolu'da olanca hızıyla ilerlerken aynı zamanda Dersim havalisindeki nüfuzlarını kuvvetlendirmek için çeşitli propaganda faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu konuda Jandarma Genel Komutanlığı'nın hazırlanmış olduğu Dersim Raporu'nda şu ayrıntılı bilgi verilmektedir: "Ruslar Kürtçe bilen Ermenileri ve Binbaşı firari Mustafa'yı ve diğer bazı hainleri Dersim'in içerisine saldırarak Türklere karşı yapılacak bir isyan hareketi ile Ruslara yardım edilirse Dersim'i işgal ettikleri zaman Ruslar tarafından kendilerine zarar gelmeyeceği ve istiklaliyet verileceği şeklinde propagandalar yapmışlar, bir taraftan da Balabanlı ve Kureyşanlı aşiretlerini bir alay teşkiline teşvik etmişlerdir. Bu alay Türk asker ve anasını ile mücadele ve Dersim'in istiklalini temin için hazırlanmak istenmiş aynı zamanda Dersim'e giren Koçgirili Ali Paşa da Rusların verdiği mühim miktardaki silah ve cephaneyi Koç Uşağı'na götürmüş ve bütün Dersim'de istiklal telkinleri ve tahrikatı yapılmaya başlanmış. Dersim'de bu surette aleyhimize bir pus ve teşekkül varmış. Yekdiğerini takip eden bazı hadisat Dersim hareketinin inkişafına mani olmuştur. Rus kazakları Pülümür içlerine dalarak Şah Hüseyinbeyzade Mustafa Bey'in evine tecavüzde bulunmuşlar ve bu tecavüzlere Ermeniler

aşamada Dersim halkı Ruslara yardım etmemiştir¹⁷. Ne var ki bir süre sonra Ruslar Tercan istikametinde ilerledikleri sırada, Rusların tahrikâtıyla Dersimliler Türk ordusunun zayıf kıtalarına saldırmışlar ve bu saldırılardan birinde Cibice Boğazı'nda 36. Tümen'e ait silahları ve mühimmatı ele geçirerek tümeni etkisiz hale getirmişlerdir. Türk kıtaları Ruslar karşısında çekilirken dahi, Dersimliler Türk askerine ait pek çok silahı gasp etmişlerdir. Dersimlilerin Cumhuriyet idaresi dönemine değin sahip oldukları silahların esas yekûnunu, I. Dünya Savaşı'ndaki bu hadiseler esnasında elde ettikleri bilinen bir gerçektir. Buna ek olarak savaş sırasında bunlara taşıtılan cephanenin de bir kısmına el koydukları bilinmektedir¹⁸. Bu durum Dersim'i adeta bir silah deposu konumuna getirmiştir ki, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kalkışmalarda Dersimli aşiretler bu silahlardan istifade etmiştir.

1916'da Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus savaşı devam ederken hükûmet, Dersim'e bir tedip harekâtı daha planlamış ve bunun için de Galatalı Şevket Bey komutasındaki 13. Tümeni görevlendirmiştir. Nisan 1916'da başlayan bu harekât Nisan sonunda neticelendirilmiştir. Bu harekât sonucunda Dersimli asiler büyük bir zayıyat vermiş ve hükûmet bölgede geçici de olsa bir nüfuz sağlamıştır. Doğu Anadolu'daki işgal bölgelerinden Ruslar çekilince Dersim bölgesinde geçici bir sükûn dönemi daha yaşanmıştır. Ancak Mütarekeden sonra özellikle Milli Mücadele safhasında Dersim'de yeniden huzursuzluklar baş göstermiştir. Dersim üzerine Cumhuriyetin ilk yıllarında (Atatürk döneminde) 1926'da Koç Uşağı Harekâtı, 1930'da Pülümür Harekâtı¹⁹ ve 1937-1938 sürecinde de Dersim Tedip ve Tenkil Harekâtı düzenlenmiştir.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 1935'te Tunceli Kanunu görüşmeleri sırasında Mecliste yaptığı konuşmada, 1876'dan beri Dersim üzerine 11 askeri harekâtın düzenlendiğini belirtmiştir²⁰. Düzenlenen bu askeri harekâtlarla ilgili Jandarma Genel Komutanlığı'nın raporunda bir tahlil yapılmıştır. Bu raporda Osmanlı Devleti döneminde yapılan bu 11 askeri harekât çerçevesinde zamana göre düşünüldüğünde bölgeyle ilgili iyi ve etraflı esasların öngörüldüğü; ancak istenilen amaca ve sonuca ulaşamadığı belirtilmiştir. Raporda, yapılan bu 11 harekât içinde 1907 ve 1908 harekâtlarının daha kapsamlı ve tertipli olduğu vurgulanmakla birlikte devletin bu iki başarıdan gereği kadar istifade edemediği belirtilmiştir. Rapora göre bunlara ek olarak Dersimlilerin I. Dünya Savaşı esnasındaki gelişmelere bağlı olarak birçok silah elde etmiş olması da devletin bir başka ihmalinin sonucu olarak değerlendirilmiştir²¹.

de iştirak etmiş. Mustafa Bey bu vaziyet karşısında Ruslar aleyhine faaliyete geçiyor ve Pülümür muntkasında Ruslar aleyhine cephe alıyor. Ruslar Erzincan'ı işgal ederek Garba doğru ilerliyor. Bu sırada Halit Bey (Halit Paşa) ve Hayri Bey gibi zevat Dersim'de bir harekâta karar veriyor. Bütün bu tedbirler Rusların Dersim'e tamamen nüfuzuna mani oluyor. Böylece Ruslar binnetice Kemah, Refahiye ve Pülümür'ün Erzincan sırtlarında bir hat meydana getirerek Dersim'e giremiyor." Bu bilgi için bkz. *Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu*, s. 138.

¹⁷ Hallı, s. 373.

¹⁸ Hallı, s. 374.

¹⁹ Hallı, s. 374. 1916 Dersim Harekâtı'nın ayrıntılı anlatımı için bkz. *Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu*, s. 140-144.

²⁰ TBMMZC, D. V, C. 7, s. 175.

²¹ *Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu*, s. 161.

Milli Mücadele Sürecinde Dersim

Merkez kuvvetleriyle birlikte savaşa giren Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri tarafından yenilgiye uğratılmış ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmiştir. "Birinci Dünya Savaşı ve savaşın sonucu, muzafferler arasında emperyalist bir yayılma tutkusunu dizginsiz bırakmıştı. Anadolu, değer biçilmez bir hazineydi. Bu yüzden Londra, Paris, Roma, Petrograt ve Atina'daki emperyalistler bu hazineye göz dikmişlerdir²²."

I. Dünya Savaşı'nın son yılında Amerikan Başkanı Wilson'un yayınladığı ilkeler arasında yer alan, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıkların kendi geleceklerine karar verebileceklerine dair ibare, savaş sonunda emperyalist paylaşımcıların azınlık sorunlarını kullanarak politikalarını etkin bir biçimde sürdürmelerine olanak tanımıştır.

Savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesinde yer alan 'Vilayet-i Sitte' kavramı, antlaşmanın İngilizce metninde 'Altı Ermeni İli' şeklinde geçmektedir²³. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Barış Antlaşması'nda da Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti ve Güneydoğu Anadolu'da ise bir Kürt Devleti kurulacağı belirtilmiştir.

Milli Mücadele sürecinde Kürtlerin ayrılıkçı faaliyetlerinde ve bir Kürt kimliği oluşturma ideali uğrunda çabalarında, İngilizlerin büyük bir katkısı olmuştur. Bu meyanda İstanbul'da kurulan Kürt Komitesi'nin başkanı Seyit Abdulkadir, İngiliz Yüksek Komiseri siyasi memurlarından Andrew Ryan'ı ziyaret etmiş ve Kürtlerin doğu illerinde çoğunluğu oluşturduğunu, Ermenilere verileceği belirtilen coğrafyada Kürtlerin hakları olduğunu ve kurulacak olan yeni Doğu Anadolu düzeninde kendi devletlerine kavuşturulmaları gerektiğini belirtmiştir. Dönemin İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe ise, İngiliz Dışişleri Bakanlığı nezdinde Doğu Anadolu'da bir Kürt Devleti'nin teşekkülü için ricada bulunmuştur. Amiral Calthorpe İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a gönderdiği yazıda, ayrıca söz konusu Kürt Komitesi'nden Molla Sait, Mustafa Paşa, Emir Bedirhanzade ve Emin Ali isimli kişilerce kendisine verilen bir bildiriden söz etmiştir. Bu bildiriye Kürt Komitesi öncüleri, özetle Doğu Anadolu'da bağımsız bir Kürt Devleti kurabilmek ve self determinasyon (kendi geleceğini belirleme) hakkından yararlanabilmek için yardım istemişlerdir. Kürt ayrılıkçılığı eksenindeki çabalar, İngilizler tarafından açıkça teşvik edilmiş, örneğin Irak'taki Kürtçülük faaliyetleri konusunda oldukça yetenekli olan Binbaşı Noel Anadolu'daki Kürt milliyetçileriyle dirsek temasına başlamıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'ne gönderdiği notta Kürtlere düzenlenecek olan barış konferansında çeşitli haklar tanınacağı ve

²² Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), s. 1-2.

²³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, 2. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), s. 23.

itobiad

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"

Cilt: 5, Sayı: 8
Volume: 5, Issue: 8
2016

Noel'in bu çerçevede Kürtler arasında bir propaganda yapması gerektiği belirtilmiştir²⁴.

İngiliz Yüksek Komiserliği yetkilileri ve İngiliz emperyalizminin bölgedeki etkin temsilcileriyle Kürt Komitesi ileri gelenleri arasındaki bu görüşmelerin hızlı bir şekilde devam ettiği süreçte, İstanbul'da Mayıs 1919'da Kürdistan Teali Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin kurucuları Seyit Abdulkadir, Dr. Şükrü Mehmet, Bitlisli Yüzbaşı Emin ve Muhittin Nami'dir. Bu cemiyetin temel gayesi, cemiyetin dâhili nizamnamesinin 4. maddesinde geçen şu ifadeyle açıkça belirtilmiştir: "Heyeti istişarenin vazifesi Nizamname-i Esasi'nin birinci maddesinde muharrer maksadı, cemiyetin hayzı fiile çıkmasına çalışmak ve Kürdistan'ın maddeten ve manen terakki ve tealisine ve Kürt kavminin terbiye-i İslamiye-yi fikriye ve ruhiyesine müteallik hususati tezekkür.²⁵" Bu ifadeye göre cemiyet, Kürt milliyetçi kimliğini ön planda tutarak Doğu Anadolu'da Kürtlerin yaşadığı coğrafyada bağımsız bir Kürt Devleti kurmayı ana gaye olarak kabul etmiştir. Cemiyet temel amacına ulaşmak için, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşayan Kürt muhacirlerin yerlerine iade edilmesini, Kürdistan'a Kürt memurların tayinini sağlamayı, Musul Süleymaniyesi'nde teşekkül eden Kürt Devleti ile temasa geçmeyi, İngilizlere derin bir sadakatle bağlanmayı gerçekleştirmek istemiştir²⁶.

Mütareke yıllarında ülkedeki Kürtleri milli bir kimlik ekseninde toplamak için Kürt milliyetçilerinin önemli çabalar harcadığı anlaşılmaktadır. M. Nuri Dersimi'nin belirttiğine göre, başkanlığını Seyit Abdulkadir'in yaptığı bir toplantıya İstanbul Polis Müdürlüğü görevinde bulunan Dersimli Miralay Halil de katılmış ve bu toplantıda Doğu illerinde bir teşkilat kurmak üzere, bölgeye gençlerin gönderilmesi kararı alınmıştır. Bu toplantıda Sivas-Koçgiri dolaylarındaki Kürtçü faaliyetlere büyük bir önem verilmiş ve bu yöredeki çalışmalardan M. Nuri Dersimi'nin sorumlu olması kararlaştırılmıştır²⁷.

Kürt milli hareketi oluşturulması bağlamındaki gayretlerde, Seyit Rıza'nın da ideologu konumundaki Baytar Nuri lakaplı M. Nuri Dersimi, Milli Mücadele döneminde Dersim'deki aşiretleri Seyit Rıza önderliğinde birleştirmeye çalışmış, Kalan Aşiretleri reisi Halit Ağazade Ali Ağa ile Seyit Rıza'yı buluşturmuştur. Bu gayretinde istediği sonuca ulaşamayan M. Nuri Dersimi, bu nevinden toplantılarda Ankara Hükûmeti'ne umum Dersimliler adına kanıt telgrafları çektiklerini belirtmiştir. M. Nuri Dersimi o günleri (Milli Mücadele yılları), "Ağdat Konağı'nda Tujik Dağı karşısında, tarafımızdan tertiplenen kırmızı, yeşil, beyaz renkli Kürdistan bayrağı da dalgalanıyordu.

²⁴ Sonyel, s. 26-28.

²⁵ Tarık Zafer Tunaya, , *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, (İstanbul: Arba Yayınları, Tıpkı Basım, Kasım 1995), s. 430.

²⁶ Tunaya, s. 431. Kürt Teali Cemiyeti'nin Mütareke dönemindeki Kürtçü faaliyetleri ve Kürt milli kimliğini oluşturma ve tanıtmaya çalışmaları için bkz. Ayhan Aydın, "Mondros Mütarekesi'nden Cumhuriyet'e Kadar Kürtçülük Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 138, Haziran 2002, s. 143-148.

²⁷ Dersimi, s. 121-122.

Tabiatıyla Dersim'in hiçbir muntkasında Türk nüfuzu, Türk neferi, jandarması ve memuru katiyen hüküm süremiyordu²⁸." şeklinde özetlemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın III. Ordu Müfettişi olarak Samsun'da başlattığı hareket, Milli Mücadele'ye büyük bir ivme kazandırmıştır. Doğu illeri adına düzenlenen Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere Amasya'dan yola çıkan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Dersimli Kürtlerin Erzincan Boğazı'nı tutmaları gerekçesiyle engellenmek istenmiştir. Atatürk'ün Nutuk'ta ifade ettiği gibi bu ihbar asılsız çıkmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın kararlılığı sonucu Erzincan Boğazı geçilerek Erzurum'a ulaşılmıştır²⁹. Mustafa Kemal Paşa daha sonra Dersimli Alişan'la görüşerek Dersim ve Koçgiri'nin Milli Mücadele'ye katılmasını istemiştir³⁰. Kürt ileri gelenleri Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Milli Mücadele'yi Kürtler bakımından tehlikeli görmüşler ve geniş kapsamlı bir isyan kararı almışlardır. İngilizler ise Kürt haklarını koruyacaklarına dair söz vererek Kürt aşiret liderlerini ve sözcülerini bu isyandan vazgeçirmişlerdir³¹.

1921'de Ankara'daki TBMM Hükûmeti'ne karşı Koçgiri'de ortaya çıkan Kürt-Alevi isyanı, Dersim'deki aşiretlerin bazılarında destek görmüştür. Koçgiri Aşiret Reisi Haydar Bey, Kürt Teali Cemiyeti'nin fikirlerini benimseyerek bölgede bu cemiyetin temsilcisi olarak faaliyet yürütmüştür. Haydar Bey Dersim civarındaki diğer aşiretlerin de bu Kürt kimliği ve istiklali yolundaki gayeye hizmetleri için çalışmıştır. Jepin isimli gazetede Kürt bağımsızlığına yönelik yazılar yayınlanarak, Kürt nüfusun Ankara'daki milli hükûmete karşı örgütlenmesine hız verilmiştir. Bu meyandaki faaliyetleri de perde arkasından Alişir Bey yönetmiştir. Alişir 1920 Martı'nda, Ovacık ve Hozat'ta halka propaganda konuşmaları yaparak İstanbul'da kurulmuş olan Kürt Teali Cemiyeti'nin lideri Seyit Abdulkadir'in talimatlarını halka aktarmıştır. Bu iletişim ağında kuryelik vazifesini ise Ermeni asıllı Mıgırdıç isimli bir zat yerine getirmiştir³².

Bu süreçte Dersimli bazı aşiretlerin katılımıyla düzenlenen bir toplantıda, Sevr Antlaşması'nın uygulanmasına ve Doğuda bir Kürt Devleti'nin kurulmasına yönelik kararlar alınmıştır. Bu toplantıda 45.000 kişilik bir kuvvetin hazır olarak bekletildiği, bütün aşiretlerin katılımıyla Kürt bağımsızlığının sağlanacağı gibi bir propagandayla, Kürt aşiretler hükûmete karşı kıskırtılmaya çalışılmıştır³³.

²⁸ M. Nuri Dersimi, *Hatıratım*, (Yayına Haz. Mehmet Bayrak, Ankara: Öz-Ge Yayınları, 1992), s. 113-114.

²⁹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, I. Cilt, II. Basım (Yayına Hazırlayanlar: Birol Emil, Melin Has-Er, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1980), s. 100-102.

³⁰ Dersimi, s. 123.

³¹ Akgül, a.g.e, s. 29.

³² Akgül, s. 31. Dersim ve Koçgiri isyanı bağlantısı için bkz. Suat Akgül, "Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu", *OTAM*, S. 4, C. 1-22, Ocak 1993, s. 14-18.

³³ Akgül, *Yakın Tarihimizde Dersim*, s. 32. M. Nuri Dersimi bu gelişmeyi şu şekilde aktarmaktadır: "Alişan Bey, Koçgiri kuvvetleriyle beraber 45 bin kişilik mühim bir kuvvet teşkiliyle Ankara Türk Hükûmetini tehdit etmek ve ufak bir yürüyüş hareketi yapmakla Wilson Prensiplerine istinaden Kürdistan istiklalinin Ankara Hükûmeti tarafından hemen teyit edileceğinden hiç de şüphe etmediğinden, bu emel ile Dersim'e gelmişti. Fakat Koçgiri'de büyük bir heyecan baş

Ankara Hükûmeti bölgedeki kıpırdanmanın farkına vararak, Koçgiri aşiret önderleri Haydar ve Alişan Beyleri çeşitli mansıplarla ödüllendirmek suretiyle onların hükûmete bağlılıklarını pekiştirmeye çalışmıştır³⁴. Bu model uygulama Osmanlı Devleti döneminde sık sık başvurulan bir metot olarak ön plana çıkmıştır. Ne var ki Alişan ve Haydar Beylerin kaymakamlığa ve müdürlüğe getirilmesi, sorunların artarak sürmesinden başka bir sonuç doğurmamıştır.

Hozat'ta Dersim aşiretlerinin birçoğunun katılımıyla bir toplantı düzenlenmiş ve bu toplantıda Kürdistan bağımsızlığı için yemin edilmiştir. Bu toplantıya Alişan da iştirak etmiştir; ancak bu aşiretlere güveni olmadığı için bölgenin en önemli seyit ve aşiret önderlerinden Seyit Rıza katılmamıştır. Bu toplantıda Ankara Hükûmeti'ne özetle, Osmanlı dönemindeki Kürdistan muhtariyetinin Mustafa Kemal Hükûmeti tarafından sağlanması, Mustafa Kemal Hükûmeti'nin Kürdistan muhtariyetiyle ilgili görüşünü derhal Dersimlilere bildirmesi, Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan civarındaki hapisanelerde bulunan Kürt mahkûmların serbest bırakılması, Kürt bölgelerinden Türk memurların çekilmesi, Koçgiri'ye gönderilen askeri birliğin derhal geri çekilmesi istenmiştir³⁵. Ankara Hükûmeti'ne adeta bir muhtıra havasıyla gönderilen Dersimli aşiretlerin bu bildirisi üzerine, Ankara yeni bir taktikle Diyar Ağa ile Meço Ağa'yı Dersimlileri temsilen milletvekili olarak Meclis'e dahil etmiştir. Bu durum Dersim ve civarında kendilerinin hükûmet nezdinde temsil edilmesi havasını oluşturduğundan, söz konusu muhtıra etkisini kısa sürede kaybetmiş ve Dersimli aşiret reislerinin planları bozulmuştur³⁶.

Bu gelişmelerden sonra M. Nuri Dersimi'ye göre, Şeyh Hasenan aşiretinin Yukarı Abbas Uşağı kolu reisi Seyit Rıza, Dersim'de büyük bir nüfuzla tebarüz etmiş ve hükûmete gönderdiği telgrafta Diyar Ağa ile Meço Ağa'nın Dersim'i temsil edemeyeceklerini ilan etmiştir. Bu telgrafında Seyit Rıza, Dersimlilerin bağımsız bir Kürdistan kurma emelini Ankara Hükûmeti'ne tekrar ifade etmiştir³⁷.

gösterdi. Her tarafta bir sabırsızlık vardı. Aynı zamanda muvaffakiyet büyük bir ümit dâhilinde idi, ancak mevsim kıştı. Türk Hükûmeti fırsattan istifade ederek Nurettin Paşa ordusunu Koçgiri'ye sevk etti ve harp başladı. Dersim'den karlı dağlardan ayaklarında halpur olmak üzere Ovacık aşiretlerinden ancak 500 kişilik bir kuvvet geldi. Koçgirililerle müttefik olan ve vaadde bulunan Drejan ve Arapgir'in Atma aşiretleri bigâne kaldılar. Erzincan'da Kureşan aşireti de Koçgiri aşiretlerine hücum ve muhasara gösterdi. Her taraftan ümitsiz kalan Koçgiri, aylarca Türk mücehhez ordusuyla harp ederek mağlup oldu. Ve mühim fedai kısımları da harp ederek Dersim'e iltica ettiler." M. Nuri Dersimi'nin bu anlatımında bariz tutarsızlıklar mevcuttur. Bunlardan birisi, Koçgiri'de isyan başladıktan sonra Merkez Ordusu görevlendirilmiştir. İkincisi de Alişan'a bağlı 45.000 kişilik bir kuvvetin Dersim'de bulunduğu sırada Koçgiri isyanının başlaması da oldukça manidar bir tesadüfü işaret etmektedir. Bu 45.000 kişilik kuvvetin teşkil edildiği de tartışmalı bir durum arz etmektedir. Bkz. Dersimi, *Hatıratım*, s. 116-117. Aynı muhtevada benzer bir açıklama için bkz. M. Kalman, *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*, (Numen Yayıncılık: 1995), s. 119-120.

³⁴ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 127.

³⁵ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 127-129.

³⁶ Akgül, s. 34.

³⁷ Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 133.

Mart 1921'te Koçgiri'de başlayan ve kısa bir sürede Sivas, Erzincan ve Elazığ dolaylarında etkileri hissedilen isyan hareketine karşı Ankara Hükûmeti, Nurettin Paşa komutasındaki Merkez Ordusu'nu isyanın bastırılması işiyle görevlendirmiştir. İsyân kısa sürede bastırılarak duruma hâkim olunmuş ve Mamûratilaziz, Sivas'ın Divriği ve Zara ilçeleriyle Erzincan Sancağı'nda sıkıyönetim ilanına ve bir sıkıyönetim mahkemesi kurulmasına hükûmetçe karar verilmiştir³⁸.

TBMM Hükûmeti, Koçgiri isyanı sonrasında, bölgede otoriteyi sağlamak için çabalarını sürdürmüş ve bu meyanda Muş ve Dersim bölgesinde -bölgenin asayiş vaziyeti bakımından ehemmiyeti göz önünde bulundurularak- bulunan Türk askeri birliklerine destek olması bakımından birer tabur ek askeri birlik gönderilmesine karar vermiştir³⁹.

Dersim bölgesinin asayiş için hükûmet kararıyla gönderilmesi planlanan bir tabur ek askeri kuvvetin, Dersim'de Ovacık merkezinde ikamet etmesi uygun bulunmuştur. Ancak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, Dersim için gönderilecek askeri kuvveti, bölgedeki asayiş olaylarının ve şekavet hadiselerinin yüksek düzeyde olmasından, Ovacık'ta hükûmet kuvvetlerinin nüfuzunun zayıflığından ve burada Türk askeri birliğine karşı yapılacak bir saldırının müessif bir olaya sebebiyet verme ihtimalinden dolayı yetersiz bulmuş ve bu kararın gözden geçirilmesi için İcra Vekilleri Heyeti'nce yeniden değerlendirilmesi yönünde bir istekte bulunmuştur⁴⁰.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin klasik çağında özellikle XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Doğu Anadolu'daki tebaanın yönetilmesi işinde Şii-Safevi tehlikesine karşı bölgedeki Sünni unsurların devreye konulduğu ve Sünni aşiret reisleri ile bir tür dengeleme yoluna gidildiği görülür. Devlet Şii-Safevi yayılma tehdidine karşı bu siyasetinde belirli bir dönem büyük ölçüde başarılı olmuştur. XVIII. Yüzyıldan itibaren devletin eyaletlerdeki otoritesinin git gide zayıfladığı bir süreçte ayan ve eşraf olarak ifade edilen güç odakları Osmanlı taşrasının idari sisteminde ön plana çıkmış ve bu nüfuz sahibi kişiler devlet nezdinde toplum ve kendi bölgeleri adına söz sahibi olmuşlardır. Dersim bölgesinde de tüm doğu vilayetlerinde olduğu gibi bir tür derebeylik anlayışı hüküm sürmüş ve bölge aşiret reislerinin, seyitlerin, ağaların ve mütegalibelerin nüfuzu altında özerk bir anlayışla yönetilmiştir. Devlet bu nüfuz sahibi kişileri kimi zaman tanıyarak ve kendi bölgelerinde etkin bir konumda yönetici tayin ederek bölgedeki hassas dengeleri gözetmeye çalışmıştır. Tanzimat döneminde ise devlet adamları, eyaletlerde bozulan devlet otoritesini yeniden sağlamak için merkezîyetçi adımlar atarak ve mahalli idarelerde çeşitli reformlar yaparak bir dizi önlemler alma yoluna gittiyse de 19. Yüzyılda baş gösteren etnik milliyetçilik düşüncesinin Kürtçü ideoloji ile hareket eden unsurlar arasında yayılması ve emperyalist güçlerin bunları etkin bir şekilde kullanması

³⁸ Akgül, s. 35-38.

³⁹ İcra Vekilleri Heyeti'nin bu kararname için bkz. *BCA*, 30.18.1.1/7.13.16 (27.03.1923).

⁴⁰ İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ve Fevzi Paşa'nın talepleri için bkz. *BCA*, 030.10/45.291.14, s. 1 ve 2 (1.4.1923 ve 7.4.1923).

sonrasında bu yöndeki atılımlardan istenilen sonuca ulaşılammıştır. Dersim bölgesinde yaşayan halkın mensup olduğu irili ufaklı onlarca aşiretin varlığı ve bunlar arasındaki nüfuz kavgaları, civar köy, kasaba, ilçe ve illere yönelik saldırılar sonucunda ortaya çıkan eşkıyalık hadiseleri Osmanlı Devleti'ni 1875'ten itibaren bir dizi askeri önlemler alma yoluna sevk etmiştir. Gerçi 1875'te Dersim'deki huzursuzluğu sonlandırma işiyle görevlendirilen Ahmet Muhatar Paşa ve maiyetindeki görevliler Dersim ileri gelenleri ile görüşme yoluna gitseler de bunda istenilen bir barış ortamı tam olarak yakalanamamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) devam ederken Kafkas Rus Genelkurmayı'nın Dersim'deki Zaza Alevi topluluğunun Sünni Osmanlı gücüne karşı nasıl kullanılabileceği yönündeki tespitleri ile bu bölge halkının özerklik hassasiyeti temeline dayalı yönetilmesi yönündeki tespiti oldukça önemlidir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Dersim'de hükümete yönelik çok etkin ve kapsamlı bir isyan olmasa da zaman zaman huzuru ve sükunu bozucu devletin bölgedeki gücünü sarsacak bazı saldırılar gerçekleşmiş ve hükümet de bunlara karşı gerekli önlemleri alarak bölgede devlet otoritesini sağlamıştır. 1892'den sonra bölgede faaliyetlerini sürdüren Koç ve Şam Uşağı gibi aşiretlerin devletin otoritesini sarsıcı eylemleri hız kazanmış, 1907'de ise artan soygunculuk ve şekavet hadiselerini bertaraf etmek için devlet bir tedip hareketi başlatmıştır. Bu hareketlerde Koç ve Şam Uşağı ile Resik Aşiretleri tedip edilmiştir. 1908'de devlete karşı bir intikam duygusuyla hareket eden bahsi geçen aşiretler yeniden bir kalkışma içerisine girince bu sefer devlet yeni önlemler alma yoluna gitmiş, 13 günde 17 aşiret halkı tedip edilerek devlet otoritesi altına alınmış, ancak II. Meşrutiyet'in ilan edildiği bu dönemde Harbiye Nezareti'nin emriyle 4. Ordu Müşirliği daha fazla kan dökülmemesi için hareketini durdurmuştur. 1931'de Jandarma Genel Komutanlığı'nın hazırladığı Dersim Raporu'nda 1908 Harekatı'nın etkin bir şekilde sonuçlandırılmadığı, tedip ile ıslahatın birlikte yürütülemediği gibi durumlar tespit edilmektedir. 1909'da devlet, Haydaranlılar üzerine bir tedip hareketi başlatmış ve bunda başarılı olmuştur. Dersim'de bundan sonra kısa bir dönem barış ortamı sağlansa da 1911'de Pülümür'de başlayan şekavet hadiseleri ile başta Haydaranlılar olmak üzere bir kısım aşiretler düzeni yeniden sarsmıştır. 1912'de Balkan Savaşları sırasında Dersimlilerin civar illere yönelik saldırıları gözlenmiştir. 1916'da Birinci Dünya Savaşı esnasında Dersimli aşiretlerin hükümet nüfuzunu sarsmaya yönelik eylemleri ile mücadele edilmiştir. Aynı yıl Kureyşan Arişeti Doğu Dersim'de birliği sağlayarak Dersim bölgesinin önemli bir kısmını (Elazığ'a kadar olan kısmı) işgal etmiştir. Eş zamanlı olarak Ruslar Bitlis, Muş ve Rize'yi işgal ederek Dersim'e yaklaşmıştır. Dersimliler Osmanlı ordusunun 36. Tümeni'ne ait silahları ele geçirerek bölgede ordunun zayıflamasında etkili olmuşlardır. Bunun üzerinde devlet 1916'da Galatalı Şevki Bey komutasında gerçekleştirdiği bir tedip hareketi ile bölgedeki aşiretleri yeniden otorite altına almıştır. Rusların Doğu Anadolu'daki işgal bölgelerinden çekilmesi sonrasında bölgede geçici bir huzur ve sükun dönemi yaşandıysa da Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra yeniden asayiş ve güvenlik sorunları baş göstermiştir.

Paris Barış Konferansı'nda Doğu Anadolu'da bir Kürt devletinin kurulması yönünde ortaya çıkan düşüncenin başta İngiltere, ABD, Fransa gibi batılı

itobiad

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences
Researches"

ISSN: 2147-1185

devletlerce desteklenmesi sonucunda, 1919'da Kürt bağımsızlığını sağlamayı ve Doğu Anadolu'da bir Kürt devleti kurmayı amaç edinen 'Kürt Teali Cemiyeti' kurulmuştur. Bu cemiyetin lideri olan Seyit Abdulkadir, dönemin İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe ile Doğu Anadolu'da bir Kürt devletinin kurulması yönünde bir görüşme gerçekleştirmiştir. 1919'da Paris'te Şerif Paşa da konferans heyetine bir memorandum ile başvurarak Doğu Anadolu'da bir Kürt devletinin kurulması yönünde istekte bulunmuştur. İngilizler başta Binbaşı Noel olmak üzere bir çok temsilcisi ile Süleymaniye-Kerkük-Musul bölgesinden sonra Doğu Anadolu'da da Kürt kimliğini kullanarak emperyalist bir yönetim denklemi oluşturmaya çalışmışlardır.

Bu meyanda Dersimli Seyit Rıza'nın da ideoloğunu yapan Muhammet Nuri Dersimi Kürt milliyetçi kimliğini pekiştirerek tüm Dersim aşiretlerini Seyit Rıza önderliğinde birleştirmeye çalışsa da istediği sonuca ulaşamamıştır. Kürt Teali Cemiyeti'nin ilkelerini ve amaçlarını benimseyen Muhammet Nuri Dersimi, Seyit Abdulkadir tarafından Sivas-Koçgiri dolaylarında Kürtçü bir teşkilatın teşekkülü için görevlendirilmiştir. 1921'de Sivas-Koçgiri dolaylarında çıkan isyanda Dersimli bazı aşiretler de etkin bir rol üstlenmiştir. Koçgiri aşiret reisi Haydar Bey Kürt Teali Cemiyeti'nin fikirlerini benimsemiş ve bu fikirlerin Dersim'de de etkili olması için Alişir bölgede propaganda faaliyetleri yürütmüştür. Dersimli bazı aşiretlerin katılımıyla düzenlenen bir toplantıda, Sevr Antlaşması'nda geçen Doğu Anadolu'da bir Kürt devleti kurulmasına yönelik maddenin gerçekleştirilmesi yönünde karar alınmıştır. Bunun dışında Ankara'daki milli hükümete karşı 45.000 kişilik bir kuvvetin hazır bekletildiği de vurgulanmıştır. 1921'de Dersim ve Koçgiri bölgesindeki huzursuzluk, II. İnönü Savaşı'nın yapıldığı bir dönemde Kürtçü-Alevi kimlikli bir isyan hareketine dönüşmüştür. Sakallı Nurettin Paşa kumandasındaki TBMM Hükümeti'ne bağlı Merkez Ordusu, Koçgiri isyanını bastırarak milli hükümetin otoritesinin bölgede yeniden tesis edilmesini sağlamıştır.

Milli Mücadele sürecinde Kürtçü kimlikle ön plana çıkan ve Doğu Anadolu bölgesinde bir Kürt devleti kurmayı hedefleyen Seyit Abdulkadir liderliğindeki Kürt Teali Cemiyeti ve buna destek olan bazı Kürt aşiretlerin dışında genel anlamda Milli Hareketi destekleyen bir Kürt kamuoyundan ve aşiret temsilcilerinden bahsetmek mümkündür. Milli Mücadele'nin hemen başlarında Mustafa Kemal Paşa'nın ve milli hareketin diğer önderlerinin halife-sultanı kurtarma söylemi ile İngilizlerin Doğu Anadolu'da kurmayı planladıkları Ermeni Devleti ve onun güney sınırından başlayan bir Kürt devleti projesi, Kürt kamuoyunun çoğunluğunun milli harekete olan temayülünü artırmıştır. Çünkü Sevr Antlaşması'nın 144. Maddesi, Tehcir Kanunu çerçevesinde 1915'te topraklarını terk eden Ermenilerin mallarının geriye iadesi ile ilgilidir, bu durum da bahsi geçen topraklara sahip olan Kürt eşrafı büyük ölçüde endişelendirmiştir. Ayrıca Ermeniler ile Kürtler arasında II. Abdülhamit zamanından beri süregelen kan davaları mevcuttur ve Müslüman Kürtlerin bu coğrafyadaki sayısı Ermenilerden çok olmasına rağmen Batılı emperyalist güçlerin çizdiği Ermeni Devleti sınırları içerisinde Kürtlerin nüfusu bir hayli fazla gözükmektedir. Milli Mücadele döneminde

bu genel kanyaya aykırı düşen tek ve en önemli hadise, 1921 Koçgiri isyanı olarak tespit edilebilir⁴¹. Bunda da Koçgiri halkının sosyo-kültürel ve etnik bağları ile sekteryan(mezhepsel) unsurun ağır bastığı düşünülebilir. Bu isyanda Alişir ve Alişan gibi bölgedeki Zaza-Alevi kökenli yöneticilerin rolü oldukça etkili olmuştur. Mustafa Kemal Paşa isyan sürecindeki denkleme Dersim bölgesini temsilen Diyar ve Miço Ağaların TBMM'de milletvekili olmasına ayrı bir önem atfetmiştir. Bu durumdan rahatsız olan Dersimli aşiret reislerinden Seyit Rıza (Şeyh Hasenan Aşiretinin Yukarı Abbas Uşağı kolundan) ise Ankara'daki milli hükümete bu iki milletvekilinin Dersim'i temsil edemeyeceğini bildiren bir telgraf göndermiş ve Dersimlilerin bağımsız bir Kürdistan kurma idealini de ayrıca vurgulamıştır.

Sonuçta Osmanlı Devleti'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetlerine ve yine Cumhuriyet yönetimine geçiş safhasında Dersim'de süregelen aşiret, ağalık, seyitlik vb. unsurlara dayalı tam bir devlet otoritesine dayanmayan yönetim geleneği ile vergi ve askerlik kayıtlarına karşı duruşun simgesi haline gelen uygulamalar varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyet dönemine değin 1875'ten itibaren Osmanlı döneminde bölgeye 11 askeri hareket düzenlenmiştir. Bu bölgede Cumhuriyet döneminde de oldukça önemli tedip ve tenkil hareketleri gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.18.1.1/7.13.16 (27.03.1923)

BCA, 030.10/45.291.14, s. 1 ve 2 (1.4.1923 ve 7.4.1923).

Resmi Yayınlar

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal , , *Nutuk*, I. Cilt, II. Basım (Yayına Hazırlayanlar: Birol Emil, Melin Has-Er, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1980).

TBMMZC, D. V, C. 7, s. 175.

Hallı, Reşat, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1972).

Kitaplar ve Makaleler

Akgül, Suat, "Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu", *OTAM*, S. 4, C. 1-22, Ocak 1993, ss. 1-22.

Akgül, Suat, *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler*, (İstanbul: 1992, Boğaziçi Yayınları).

Aydın, Ayhan, "Mondros Mütarekesi'nden Cumhuriyet'e Kadar Kürtçülük Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 138, Haziran 2002, ss. 139-174.

⁴¹ *Türk Dış Politikası(1919-1980)*, Cilt I, 18. Baskı, (Editör: Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 103-104.

itobiad

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences
Researches"

ISSN: 2147-1185

Bayur, Yusuf Hikmet , *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, 2. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995).

Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, III. Baskı, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000).

Dersimi, M. Nuri, *Hatıratım*, (Yayına Haz. Mehmet Bayrak, Ankara: Öz-Ge Yayınları, 1992).

Dersimi, Muhammet Nuri, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, (Halep: 1954).

Kalman, M., *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*, (Numen Yayıncılık: 1995).

Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995).

Tunaya, Tarık Zafer, , *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, (İstanbul: Arba Yayınları, Tıpkı Basım, Kasım 1995).

Türk Dış Politikası(1919-1980), Cilt I, 18. Baskı, (Editör: Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 103-104.

Uluğ, Hakkı Naşit, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, (İstanbul: 1939).

Ünal, Mehmet Ali, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu Politikası", *Ziya Gökalp*, S. 69, C. 12, 4/6, 1993, ss. 39-44.

itobiad

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"

Cilt: 5, Sayı: 8
Volume: 5, Issue: 8
2016

[2949]